

Hva betyr taushet? Taushetsplikten og varslingsplikten i vanskelig farvann.

Innlegg av May-Len Skilbrei på seminaret Taushets- og varslingsplikt i forskning – utfordringer og dilemmaer i samfunnsfagene, humaniora, juss og teologi, 3. mai 2010, 10.00-16.30 HiO

Innledning

Jeg skal snakke om dilemmaer som oppstår når man gjør feltarbeid i et miljø hvor kriminalitet er utbredt, også alvorlig kriminalitet, og hvor man både intervjuer mulige gjerningspersoner og mulige ofre. Jeg er opptatt av spørsmålet om hva taushetsplikt innebærer i forskning som min, og mener at spørsmålet er komplisert. Jeg ble for en tid siden intervjuet i fagbladet *Forskningsetikk* om mitt syn på taushetsplikten i forskning. Overskriften for intervjuet lød ”Ønsker ikke absolutt taushetsplikt”. I dette innlegget skal jeg forklare nærmere hva jeg mener med dette.

Dette synet henger sammen med mine erfaringer og de tankene jeg har gjort meg om hva det betyr at man holder munn selv om man får informasjon om overgrep og vold; både hva det innebærer i møte med gjerningspersoner og ofre og potensielle ofre.

Jeg har siden midten av 1990-tallet gjennomført mange ulike forskningsprosjekter i prostitusjonsmiljøer i Norge. Veksten i prostitusjon som involverer utenlandske statsborgere har vakt bekymring i det norske samfunnet om økt organisering og om utbredelse av menneskehandel. Min jobb har derfor ofte vært å gjennomføre eksplorerende studier på oppdrag fra departementer for å kunne si noe om utviklingstrekk i markedet og implikasjoner av dem. Da de østeuropeiske kvinnene

begynte å etablere seg på gata i Oslo på begynnelsen av 2000-tallet, ble jeg bedt om å studere organiseringen av deres prostitusjon, blant annet på jakt på kunnskap om i hvilken grad denne utviklingen handlet om menneskehandel. Da store grupper av nigerianske kvinner begynte å etablere seg på gata i de store byene, gjennomførte jeg intervjuer og observasjon i miljøene i de største byene. Også i den studien var målsettingen å studere i hvilken grad kvinnenenes migrasjon og prostitusjonsdebut og prostitusjonshverdag var organisert. I disse prosjektene var målsettingen rett og slett å avdekke kriminelle forhold.

I tillegg har jeg gjennomført forskning på prostitusjon med midler fra Norges forskningsråd og ulike nordiske finansieringsorganer, også grunnforskningsmidler. Disse prosjektene har jeg ofte satt på vent når det er viktige bevegelser i prostitusjonsmarkedet, fordi jeg har prioritert å bidra til å utvikle kunnskap som raskt kan omsettes til bedre sosialpolitikk og bedre politisk håndtering. Jeg er opptatt av de spesielle etiske utfordringene man står ovenfor som oppdragsforsker.

Når jeg har forsket på utviklingen av markedet mens den skjer, betyr det blant annet at det er vanskelig å på forhånd vite hvilke etiske, juridiske og personlige utfordringer prosjektet vil innebære. Jeg vet ikke hvor sterkt organisert kvinnene er, hvor sårbare de er hvis de snakker med meg og hvor sårbar jeg er hvis jeg snakker med dem. Mitt mål er å få innpass i miljøet og få tilgang til informasjon gjennom intervjuer og feltarbeid; jeg må være der det skjer når det skjer. Jeg må også improvisere underveis for å få snakket med de rette personene. Kvinnene som jeg snakker med kan være i svært ulike situasjoner, og et viktig poeng her, er at det kan være svært vanskelig for meg å forsikre meg om at jeg har fått et informert samtykke.

Det er ikke bare fordi jeg gjennomfører eksplorerende studier at det er vanskelig å si hvilke dilemmaer og farer som er involvert. Menneskehandel kan organiseres på mange ulike måter og ha svært ulik alvorlighetsgrad. Dette setter forskeren i en vanskelig situasjon når hun skal vurdere hva den reelle faren består i og hvem som er utsatt for fare. Det er vanskelig å skille gjerningspersoner fra ofre, og det er vanskelig å skille tomme trusler fra reell fare for eksempel vold. Dette gjør det vanskelig å vite når forskeren bør gå til politiet eller involvere andre instanser, og hvordan en opprettholdelse av taushetsplikten oppleves av de som er ofre for overgrep.

Det kan være vanskelig for kvinnene selv å vurdere hva risikoen er og hva de sier ja til når de sier ja til et intervju. Det kan også være at de ikke føler seg fri til å si nei til meg, selv om det innebærer risiko for dem. Når jeg intervjuer kvinner som ikke kan lese og skrive, som reiste fra Nigeria som ungdom og i flere år har befunnet seg i prostitusjonsmiljøer rundt om i Europa utsatt for unytting fra mange ulike hold, redde for politiet, nådegitt hjelp fra sosiale tiltak og andre som kan vise dem barmhjertighet underveis, er det begrenset i hvor stor grad de føler seg fri til å si nei til et intervju. For mange av kvinnene jeg intervjuer spiller det ingen rolle om jeg er forsker, sosialarbeider, lege eller advokat, poenget for dem er at jeg er et kontaktpunkt og en mulig løsning på en vanskelig situasjon. De er vant til at det å gjenfortelle det som har skjedd kan gi dem gode, som oppholdstillatelse, mat og hjelp, og dette er både et epistemologisk og etisk problem.

Hvis jeg i løpet av intervjuet forstår at intervjuobjektet egentlig bør snakke med noen andre, følger jeg henne til et sosialt tiltak, til politiet, en lege eller en advokat.

Som allerede er nevnt her, lister Strl. § 139 opp enn rekke hendelser som alle borgere forplikter å anmelde eller avverge, en varslingsplikt. Det listes opp en

rekke lovbrudd som regnes som alvorlige nok til å utløse denne plikten. Jeg kan havne i situasjoner hvor jeg kan få kjennskap om at en av disse handlingene er begått eller kan begås, slik som former for tvang og voldtekt.

Jeg støter også jevnlig på situasjoner som ikke er direkte lovstridige, men som jeg mener ikke er ønskelig, eller som er indikasjon på et lovbrudd, slik som når jeg treffer på barn av de ansatte på massasjeinstitutter der det selges sex som venter mens mamma jobber.

Utfordringen da er å ta stilling til hvordan man skal forholde seg til denne kunnskapen og om man kan rettferdiggjøre å gjennomføre en studie i et miljø hvor slike dilemmaer kan oppstå. Politikere og forvaltningen har de siste årene ønsket seg mer kunnskap om prostitusjonsmiljøet, og gjennom de forskningsetiske retningslinjene har forskere en forpliktelse i henhold til å forske på utsatte og/eller marginaliserte personer, slik mange av dem man støter på i prostitusjon eller mulig menneskehandel er. Her må man altså stille ulike ønsker og idealer opp mot hverandre. **Hvor viktig er forskningsbasert kunnskap på feltet; hva er omkostningene ved å ikke forske på felt med mye kriminalitet?**

I boka *Farligt feltarbeid* (Michael Hviid Jacobsen og Søren Kristiansen 2001:21) siteres Weber: ”Det er ikke mulig ut fra noen etikk i denne verden å avgjøre hva, og i hvilken grad, etisk gode formål rettferdiggjør etisk farlige metoder og konsekvenser”.

Dilemmaer

Viktigere enn meldeplikten og plikten til å forske på marginaliserte grupper, er det for meg, og sikkert mange andre forskere, hvilke etiske standarder jeg selv legger

til grunn. Jeg forsker ikke på utsatte grupper fordi de forskningsetiske retningslinjene forplikter meg til det, men fordi mitt engasjement som sosiolog og forsker går i den retningen. Jeg ble forsker fordi jeg ville at utsatte gruppers perspektiver skulle komme bedre fram. På samme måte forholder jeg meg til etiske utfordringer jeg stilles ovenfor, ikke med Strl. § 139 som rettesnor, men min egen vurdering. Mine grenser går kanskje andre steder enn mange andres fordi jeg har jobbet med prostitusjon og overgrep i prostitusjonen lenge. På den ene siden tåler jeg nok mer enn de fleste på grunn av alt jeg har sett, på den andre siden gir detaljert kunnskap meg mulighet til å skille ”business as usual” i bransjen fra det som internt regnes som overtramp.

I lys av dette har jeg gjort meg opp en mening om hva som skal til før jeg melder et forhold eller hendelse. I et relativt lite og gjennomsiktig felt som mitt, vil det å melde kriminelle forhold innebære at feltarbeidet må avbrytes for ikke å sette meg og andre i fare, og det kan være vanskelig for meg å utføre studier i framtiden også. Jeg må vurdere denne helheten når jeg tar stilling. Dette har også konsekvenser for meg som oppdragsforsker. Når man utfører et grunnforskningsprosjekt, omdefinerer man prosjektet hvis man ikke kan gjennomføre det empiriske arbeidet som planlagt. Verre er det når mandatet fra et departement er å finne ut hva som skjer i prostitusjonsmarkedet. Jeg har derfor vært opptatt av å informere oppdragsgivere om at det finnes omstendigheter som kan føre til at feltarbeidet må avbrytes. Dette har jeg løst ved å legge inn noen formuleringer i prosjektbeskrivelsen basert på at jeg har bestemt hvor jeg skal legge terskelen for intervensjon. **Å på forhånd ta stilling til hvordan man skal stille seg til konkrete problemstillinger.**

”Prosjektet må ta høyde for at veien inn kan foregå på mange måter, men utgangspunktet er at kvinner som reiser fra et land til et annet og som av ulike

årsaker ender i prostitusjonen er en sårbar gruppe enten denne situasjonen skyldes bedrag, tvang eller egne valg. Et prosjekt som dette innebærer mange etiske utfordringer. Kvinnenes og min sikkerhet er viktig og det kan jeg ikke gå på akkord med selv om kunnskapsbehovet er stort. Det betyr å ikke presse kvinnene til å la seg intervjuer når de virker redde for en tredjepart, og det betyr å legge ekstra stor vekt på å anonymisere resultatene slik at kunnskapen kan formidles uten at kvinnene settes i fare. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) har utarbeidet retningslinjer hvor det utvetydig slås fast at når forskere kommer i situasjoner der deres taushet kan sette liv og helse i fare skal de la seg lede av sitt ansvar som samfunnsmedlemmer. Det er for eksempel straffbart å ikke informere politiet om fremtidige alvorlige lovbrudd (Strl. § 139). Forskere kan i mange sammenhenger være vitne til ulovlige eller problematiske handlinger. Dette er et vanskelig spørsmål hvor grensen for det forsvarlige skal gå. I henhold til Strl. § 203 er det ulovlig å kjøpe sex av barn under 18 år. Både på grunn av dette og at slik prostitusjon er særlig alvorlig er dette situasjoner der jeg ikke kan forventes å holde taushetsplikten. Jeg vil ikke oppsøke slik prostitusjon direkte”.

Her ser dere at jeg også legger opp til å **aktivt gå inn for å unngå situasjoner der problematiske handlinger foregår**. Dette betyr også at jeg ikke skaper forskningsbasert kunnskap om handel med barn, annet enn at jeg intervjuer voksne som debuterte i prostitusjonen mens de selv var mindreårige. At jeg vil unngå mindreårige som er utsatt for menneskehandel bunner i at det går over mine egne grenser, ikke at det vil sette meg i dilemmaer ift meldeplikten: jeg vil rett og slett ikke se slik prostitusjon. Jeg har reist rundt i Thailand som backpacker, og vet godt hva synet av voksne menn og unge gutter eller jenter sammen gjør med meg og min nattesøvn.

Også ovenfor informantene gjør jeg det tydelig at jeg ikke kan unnlate å melde hva som helst.

Unngå forskning som kan møte på slike dilemmaer.

For ikke å bli stilt ovenfor problemstillingen, kan man som forsker også ligge unna felt som dette. Vi kan konkludere med at det å være vitne til utnyttning og elendighet som forsker uten å gripe inn, legitimerer det som skjer; både at gjerningspersoner opplever at deres rett til å utsette andre for overgrep bekreftes, og at ofre får en bekreftelse på at de ikke fortjener bedre hvis personer som kjenner til deres historie ikke griper inn og aktivt tar side og aktivt handler.

Forebygge nye overgrep. Kunnskap om tidligere overgrep setter meg som forsker i et dilemma fordi miljøene kan være små, og jeg kan kjenne andre som kan bli utsatt for det samme. I prostitusjonsmiljøet møter jeg både tidligere ofre for menneskehandel og personer som risikerer å utsettes for vold og overgrep, og da kan jeg risikere å sitte ovenfor kvinner som jeg mistenker kommer til å bli utsatt for vold, fordi jeg vet at andre som jobber for samme hallik eller menneskehandler har blitt det.

Det finnes også **andre hensyn** å ta når man skal velge om man skal intervensere mot lovbrudd eller ikke, og dette er jeg spesielt opptatt av. Uavhengig av norsk lov får jeg i intervjuer innblikk i ting som har skjedd eller skjer som oppleves som overgrep av mine informanter. I intervjuet betros slike vanskelige temaer til meg, og da må jeg møte disse historiene på en god og human måte. Vanligvis når vi betror til noen at vi har vært eller er utsatt for alvorlige lovbrudd, følger det oppfordringer til å gjøre noe med situasjonen eller at den vi snakker med hjelper oss. Intervjuerens rolle kan være mer problematisk.

Å ikke gå videre med informasjon som kanskje er gitt som en betroelse som giveren tror vil lede til at hun får hjelp, er problematisk. Og her kommer spørsmålet om informert samtykke inn. Som nevnt over, må jeg i begynnelsen av intervjuet vurdere om samtalen finner sted fordi intervjuobjektet er på desperat jakt etter noen som kan hjelpe henne. Hvis jeg får det inntrykket, tar jeg med kvinnen til en person eller instans som faktisk kan hjelpe henne, slik som politiet, sosiale tiltak, lege eller en advokat. Noen av kvinnene jeg møter har knapt hatt kontakt med andre enn prostitusjonskunder og andre kvinner som selger sex mens de er i Norge, og det å være det første skikkelige kontaktpunktet for kvinner som kan være i en svært vanskelig situasjon, er et stort ansvar. Det handler ikke bare om faren for menneskehandel eller annen problematisk organisering av prostitusjon. Det handler også om frykt for at familien hjemme sliter eller redsel for å bli oppdaget som en uten oppholdstillatelse i Norge eller Europa.

For meg handler ikke dette om frykt for å være eller framstå som medskyldig til kriminelle handlinger i statens øyne, men en opptatthet av at å forholde seg taus når man møter personer som kan være i en desperat situasjon eller som setter andre i en desperat situasjon, også er en handling; det impliserer aksept.

Jeg har altså mye erfaring med å intervju personer som ikke tar sin rett til min taushet så alvorlig, de ønsker heller at jeg går videre til rette instans, spesielt siden de ikke vet hvem eller hva det er, enn at historien deres forblir hos meg. Det er ikke noen viktig forskjell for kvinnene mellom meg, sosialarbeidere, jurister og leger som de er i kontakt med i Norge, og når de forteller om overgrep de har vært utsatt for forventer de en reaksjon, utover medfølelse i samtalen. Jeg har for eksempel opplevd at kvinnene har regnet med at jeg har fortalt historien deres videre og at de har regnet med at hjelp er underveis. Ofte vil de at jeg blir med til lege, advokat eller politiet og forteller deres historie sammen med dem eller i

stedet for dem. Og mange avslører at de har blitt intervjuet av meg til ansatte i tiltakene etc., eller de forteller om det hvis politiet kommer på dokument sjekk. Jeg har blitt oppsøkt av politiet for å bekrefte informasjon politiet har fått fra informanter, som om det å ha fortalt noe til meg er et bevis for hva som har skjedd. Jeg har også blitt ringt opp av politiet for å hente en informant fra arresten på oppfordring fra informanten, hvor det ble forventet at jeg skulle fortelle hennes historie for å få henne ut.

For flere av informantene blir jeg det eneste eller et av få kontaktpunkter, og da har de høye forventninger til hva jeg skal kunne utrette, eller de har i hvert fall lite å tape på å satse på meg: kanskje jeg er deres billett ut av en vanskelig situasjon. Dette kan være en tung bær å bære, og det innebærer komplekse etiske og kunnskapsteoretiske avveininger.

Jeg blir derfor skeptisk når personer med lite kunnskap om dette beveger seg inn på dette feltet. Kvinner som dem jeg intervjuer kan være svært sårbare, og man møter mange dilemmaer når man bruker dem som kilde til informasjon. Jeg blir derfor engstelig når jeg ser at enkelte av disse kvinnene gjøres tilgjengelig for media og dokumentarfilmskapere, samt at studenter intervjuer dem til masteroppgavene sine. Jeg synes både de skal skånes fra det, og at man ikke kan vente at studenter forstår kompleksiteten i situasjonen.

Det er ikke sånn at alle ønsker at intervjueren melder eller går vider med saken. Som intervjuer kan man også fylle funksjonen som en ufaglig samtalepartner som ikke har et aksjonsfokus.

Som intervjuer og observatør i et felt med mye kriminalitet opplever jeg innimellom press fra politiet til å gi noen former for informasjon. Jeg har opplevd at de har spurt meg om navngitte personer og enkelte miljøer. Svært tidlig i

karrieren min ble jeg invitert til Oslo politikammer for å snakke om forskningen min. Jeg skrev hovedfagsoppgave om massasjeinstituttprostitusjon i Oslo, et miljø politiet viste mindre om og politikerne var svært opptatte av å bekjempe, og derfor la press på politiet for å håndtere det bedre. En sentral person i politiets innsats mot prostitusjon tok en prat med meg på kontoret, og la en og en annonse fra avisen *Søndag Søndag* foran meg og spurte om det foregikk prostitusjon der. For hver annonse sa jeg at jeg ikke kunne svare på det spørsmålet; hvilke steder jeg intervjuet på var hemmelig, men vedkommende bare fortsatte å spørre på de resterende annonsene. Min manglende samarbeidsvilje i spørsmål om å avdekke hvilke massasjeinstitutter som involverte prostitusjon har ikke sett ut til å ha noen konsekvenser for mitt samarbeid med etaten, jeg har alltid hatt godt utbytte av det. Men når jeg som 23 år gammel student måtte forsvare mine informanternes rett til min taushet ovenfor politiet, var ikke det en lett situasjon.

I dag brukes jeg mye av politiet som foredragsholder og diskusjonspartner, og som foreleser på politihøgskolen. Jeg har vitnet i en del hallik- og menneskehandelssaker, men har da svart på spørsmål på et generelt grunnlag, om trekk ved prostitusjonen eller utviklingen i prostitusjonsmarkedet, selv om jeg også i retten har blitt spurt spørsmål direkte om saken som jeg ikke har villet svare på. Mitt argument når politiet eller retten har vist til sin rett til min kunnskap, er at de har bedre bruk for min generelle kunnskap enn mitt kjennskap til konkrete saker, og at min generelle kunnskap blir dårligere hvis jeg må bryte min taushet.

En annen utfordring i min forskning er at ulike aktører i feltet kan røpe hvem jeg har snakket med eller hvor jeg har observert. Det kan være vanskelig for andre å forstå de mulige konsekvensene som kan følge av at denne informasjonen når andre.

Avslutning

I en del av forskningsprosjektene jeg har utført, har jeg måttet vurdere om feltarbeid i det hele tatt er forsvarlig, både ut fra hensyn til min sikkerhet og informantenes. Å kunne vise til taushetsplikten er, i tillegg til at det er etisk viktig, også en sikkerhetsforanstaltning for meg; hvis de jeg forsker på og deres sjefer tror på at jeg ikke går videre med informasjon, er jeg tryggere enn hvis de mistenker at jeg setter forretningen i fare.

De etiske standardene vi har felles på papiret gis et konkret innhold i møte med feltet. Med mye kunnskap om feltet man studerer forstår man bedre hva som er de etiske utfordringene i praksis.